

## ШАХС ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Дадабоева Мадина

Қўқон университети Бошланғич таълим йўналиши талабаси

**Аннотация:** Ушбу мақолада шахс экологик маданиятининг шаклланиш жараёни ҳамда унинг ўзига хос хусусиятлари ҳар томонлама таҳлил қилинган. Хусусан, шахснинг экологик онги, моддий ва маънавий маданияти даражаси, табиатни муҳофаза қилишдаги амалий иштироки ва масъулиятининг турли жиҳатлари ёритилган.

**Калит сўзлар:** экологик онг, шахс экологик маданияти, инсон ва табиат муносабати, экологик қадриятлар, табиатни асраш фаолияти.

### КИРИШ

Шахснинг экологик онги, моддий ва маънавий маданиятининг даражаси, табиатни муҳофаза қилишдаги амалий иштироки, шунингдек, унинг ҳиссий реакциялари, фаоллиги ва масъулияти – жамиятдаги мавжуд экологик воқеликни акс эттирувчи дунёқарашнинг маънавий-маърифий асосларини шакллантиришга боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

### МЕТОДЛАР

Тадқиқотни амалга оширишда фалсафанинг ижтимоий ҳодисаларни тадқиқ қилишдаги: анализ ва синтез, тарихийлик ва мантиқийлик, умумлаштириш, конкретлаштириш каби усулларидан фойдаланилди.

### НАТИЖАЛАР

Қуйида таҳлил қилинган масалалар асосида умумлаштирилган хулосаларнинг перефраз қилинган вариантини тақдим этаман:

1. Маънавий-маданий қадриятлар тизимидаги экологик дунёқараш билан боғлиқ тарихий, ғносеологик ва ижтимоий-амалий манбаларни шахснинг экологик маданиятини ривожлантиришга йўналтириш муҳим методологик ва амалий аҳамиятга эга ҳисобланади;

2. Шахснинг экологик дунёқараш шаклланишида экологик идрок, тасаввур, тушунча ва тафаккур муҳим субъектив омиллар бўлиб, уларнинг миллий ҳамда умуминсоний қадриятлар билан боғлиқлиги нуктаи назардан норматив-аксиологик жиҳатлари мустаҳкам ўрганилиши зарур;

3. Миллий экологик қадриятларнинг аҳамиятини ошириш ва уларнинг мақомини мустаҳкамлашда маданиятларнинг экологик жиҳатдан интеграцияси ҳамда умуминсоний қадриятларга айланиши муҳим рол ўйнайди, бу эса глобал экологик муаммоларни ҳал этишда муҳим субъектив омил саналади.

## МУНОЗАРАЛАР

Жамият тараққиётининг илк босқичларидан то бугунги кунгача инсоннинг экологик дунёқарашида қадриятлар асосидаги муносабат икки асосий йўналишда шаклланиб келган. Биринчи йўналиш — антропоген фаолият натижасида ўзгарган моддий муҳитга бўлган муносабат бўлиб, у табиат ҳодисалари ва объектларини биосферадаги экологик мувозанат қонунларига ҳамда инсоннинг эҳтиёж ва манфаатларига мос ҳолда ҳимоя қилишга қаратилган. Бу йўналишда табиатни муҳофаза қилишга доир техник-технологик ва ташкилий фаолиятлар шахс ва жамиятнинг ижтимоий-экологик муносабатлари доирасида амалга оширилиб, моддий экологик қадриятлар сифатида баҳоланади.

Иккинчи йўналиш — инсоннинг экологик ёки антиэкологик фаолиятини баҳолашга хизмат қилувчи маънавий экологик қадриятлар тизимини ўз ичига олади. Ушбу қадриятлар ижтимоий онг шакллариининг норматив ва баҳолаш функцияларини амалга ошириб, инсон фаолиятининг экологик йўналишларини, мақсад ва истиқболларини белгилаб беради. Улар тасаввурлар, мақсадлар, идеаллар, лойиҳалар, таъқиқлар, талаблар, мажбуриятлар, баҳолар ҳамда амалий йўл-йўриқлар орқали ифодаланади.

Тарихий манбалардан маълумки, қадимги Шарқ цивилизацияларида шаклланган экологик қадриятлар тизими асрлар давомида деярли ўзгаришсиз сақланган. Шунингдек, бу дунёқарашларда диний ғоялар устувор ўрин эгаллаган. Масалан, Қадимги Ҳиндистон ва Хитой фалсафий анъаналарида анимизм ва аниматизм элементлари кўп учрайди, шунингдек, дунёвий динлар қаторида зардуштийлик таълимоти алоҳида аҳамиятга эга бўлган.

Мавзунинг мазмунидан келиб чиқиб айтганда, шахс ёки жамиятнинг экологик маданияти ҳамда экологик дунёқараши ижтимоий борлиқ ва ижтимоий онг тизимлари ўртасидаги ўзаро таъсир ва боғлиқлик жараёнида шаклланиши аён бўлади. Бу нуқтаи назардан таниқли рус маданиятшуноси М.С. Каган таъкидлайдики: “Маданият – бу ижтимоий борлиқнинг тизимлашган ифодаси бўлиб, унинг тузилишини чуқур англамай туриб маданиятга оид ҳар қандай таҳлил тўлиқ ҳисобланмайди”. Унинг фикрича, фақат “табиат”, “жамият” ва “инсон” тушунчалари ўзаро боғлиқликда кўриб чиқилган тақдирдагина маданиятни ҳар томонлама англаш ва илмий таҳлил этиш мумкин. Унга кўра “табиат - жамият - инсон - маданият” ҳақиқатда ҳам ўзига хос тизим бўлиб, уларнинг асосий компонентлари функцияларини ажратиб кўрсатувчи мезондир”. [1:24]

Маълумки, маданият жамият ҳаётининг барча ҳамма соҳаларига (шу жумладан экология соҳасига ҳам) дахлдордир. Тадқиқотчилар инсон маънавий ва амалий фаолиятининг муайян соҳаларини экологик маданият билан

боғлайдилар. “Умумий ва ўзаро боғланиш ҳамда ривожланиш диалектикасининг ғоят муҳим принципларини тушуниш заминидагина экологик маданиятни ривожлантириш ва такомиллаштириш мумкин”. [2:32]

Дунё миқёсида кузатилаётган мураккаб экологик ҳолат турли маданиятларда табиатни муҳофаза қилишга бўлган муносабатни ўрганишни муҳим илмий ва амалий вазифага айлантирди. Таъкидлаш лозимки, “маданият” (культура) атамаси илк бор моддий объектлар, жумладан ерга ишлов бериш билан боғлиқ маънода қўлланилган ва шу сабабли у инсоннинг табиатга нисбатан ижтимоий-экологик фаолиятини ҳам ўз ичига олади. Шу нуқтаи назардан қаралганда, инсон ва табиат муносабатларини уйғун равишда йўлга қўйиш мақсадида турли маданиятларда мужассамлашган экологик қадриятлардан самарали фойдаланиш, таълим ва тарбия тизимлари олдидаги долзарб вазифалардан бири сифатида қаралиши лозим. Бу ёндашув, бир томондан, турли халқларнинг экологик маданиятини ривожлантириш ва бирлаштиришга, экологик дунёқарашнинг янгиланишига қўмаклашса, иккинчи томондан, глобал миқёсда ортиб бораётган экологик муаммоларни енгиллаштириш ва узоқ муддатли ечимларни ишлаб чиқишга хизмат қилади. Умуман олганда, маданият тизими доирасида экологик маданият — бир томондан, ижтимоий фаолиятнинг маҳсул ва натижаси сифатида намоён бўлса, иккинчи томондан, шахснинг дунёқараши сифатида ушбу фаолиятни ривожлантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

Экологик маданият тор маънода инсон ва табиат ўртасидаги табиий уйғунликни тиклашга интилиш жараёнини англатади. Бу жараёнда маънавий маданиятнинг барча соҳалари муҳим роль ўйнайди. Жамиятнинг ривожланиш даражаси ва характери, биринчи навбатда, инсон билан табиий муҳит ўртасидаги муносабатларни қанчалик мувозанатли йўлга қўя олишида ўз ифодасини топади. Шунинг учун ҳам инсоннинг дунёқарашида табиатга нисбатан яхшилик, эзгулик, ижобийлик, тараққиётпарварлик каби этик-экологик тасаввурларни шакллантириш ва мустаҳкамлаш долзарб аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан “экологик маданият – бошқа барча ижтимоий тизимлар сингари диалектика қонунлари асосида ривожланади, унда ҳам янги – прогрессив ва эски – регрессив ҳодисалар мавжуд бўлиб, улар ўртасида доимий кураш кетади. Демак, экология янги ва эски, ижобий ва салбий, фойдали ва зарарли ҳодиса ҳамда воқеликларнинг мунтазам алмашиб туриш объектидир”. [3:65]

Умуман, шахс экологик маданияти ва дунёқарашидаги ўзаро нисбат, фарқ ва тафовутларга қарамай, бу икки тушунчани шакллантиришда кишилар руҳияти ва жамиятда етилган ижтимоий-экологик мақсад, эҳтиёж, масъулият, мажбурият белгиловчи аҳамиятга эгалигини В.О.Левинская қуйидагича асослайди: “Экологик маданият – бу табиат неъматларини ўзлаштиришга

оқилона ижодий ёндашув бўлиб, ушбу жараёнда экологик қадриятларни яратиш, тақсимлаш ва ундан фойдаланишга масъулиятли муносабат юзага келади”.[4:11]

Ўз вақтида тадқиқотчилардан Э.Ж.Икромов, А.А.Хотамовлар ҳам эътиборни шахс экологик маданиятини шакллантиришнинг педагогик- дидактик асосларига қаратишган эди. Яъни улар бу муаммоларни тадқиқ этишда “шахс экологик маданияти барча тарбиявий ишлар маҳсулидир” - деган концептуал ғояга таянган ҳолда ёритиб беришга ҳаракат қилганлар [5:15-16].

### **ХУЛОСАЛАР**

Хулоса шуки, асрлар давомида шаклланган халқ тафаккурида табиий муҳитга, унинг турли хил ўсимлик ва ҳайвонларга эҳтиёткорлик билан ёндашиш ҳамда ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳаётий қадрият сифатида мустаҳкам жой эгаллаган. Бугунги кунда эса ушбу қадриятлар глобал даражада амалий аҳамиятига бўлиб, улар асосида экология фаннинг назарий ва методологик асосларини такомиллаштириш зарурати ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди назаримизда.

### **Фойдаланилган адабиётлар:**

1. Каган М.С. Культура как объект философского исследования // Роль духовной культуры в развитии личности. Сб. науч. трудов Гос. института культуры им. Н.К. Крупской. 1979, С.12.
2. Алиев М. Табиат ва тақдиримиз. - Тошкент.: Медицина, 1989, 32-б.
3. Махмудова Ш.Л. Экологическая культура как фактор гуманизации отношения общества к природе. Диссерт. на соискании учен. степ. канд. филос. наук. – Ташкент. 1994. С. 65
4. Левинская В.О. Понятие, структура и функции экологической культуры. Дисс. уч. степ. канд. филос. наук. –Ташкент.: 2000, С. 11
5. Икромов Э.Ж., Хатомов А.А. Шахсинг экологик маданияти. - Тошкент.: Ибн Сино, 2001, 15-16-бетлар.